

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КВАЛІФІКОВАНОГО ЧИТАЧА В СУЧАСНІЙ ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

THE PROBLEMS OF THE QUALIFIED READER FORMATION IN THE MODERN PRIMARY SCHOOL

Стаття присвячена актуальним питанням сучасної освіти – формуванню читача, рівень читацької компетентності якого дозволяє адекватно сприймати й опанувати твори художньої та пізнавальної літератури, отримувати естетичну насолоду, збагачуватися досвідом різних поколінь шляхом знайомства зі світом книжок.

У статті розглянуто зміст понять «кваліфікований», «стратегіальний», «компетентний» читач та обґрунтовано вибір саме першої характеристики як найбільш влучної для вітчизняної парадигми освіти.

Формування кваліфікованого компетентного читача – непростий процес, успішність реалізації якого залежить від урахування його складових, а також об'єднання зусиль усіх зацікавлених учасників освітнього процесу. На сьогодні найважливішу роль у цьому процесі відіграє вчитель, який має не тільки організувати навчальне середовище дитини, керувати її читацьким розвитком, а й сам бути прикладом обізнаного, грамотного, кваліфікованого читача. Якщо вчитель не любить читати, не вміє правильно опанувати художній твір, він не може повноцінно впливати на формування учня початкової школи як кваліфікованого читача. На жаль, останнім часом в підготовці педагогів спостерігаються суттєві прогалини, які заважають реалізувати перспективи курсу «Літературне читання».

Ключовою особливістю сучасного курсу «Літературне читання» в початковій школі є переорієнтація акцентів навчання з суто процесуальних явищ читання на вміння сприймати художній твір як витвір мистецтва, який необхідно адекватно сприйняти і зрозуміти. Відповідно одним з перших важливих методичних кроків є формування в учнів правильного розуміння місця автора в літературному процесі.

У статті проаналізовано типові помилки, яких припускаються вчителі під час створення біографічної розповіді, що знайомить з життям і творчістю письменника. Акцентовано увагу на необхідності розвивати професійне мовлення вчителя, уміння критично переосмислювати наявний навчальний матеріал, добирати і використовувати його з урахуванням вікових особливостей учнів.

Ключові слова: початкова школа, кваліфікований читач, літературне читання, методична підготовка вчителя.

The article is dedicated to the topical issues of modern education, such as the formation of the reader whose competence level allows them to adequately perceive and acquire fiction and non-fiction literary works, enjoy them, gain the experience of the previous generations by getting acquainted with the world of literature.

The article considers the meaning of such concepts as "qualified", "strategic", "competent" reader and substantiates the choice of the first characteristic specifically as of the most accurate for the Ukrainian education paradigm.

The formation of the qualified competent reader is a complicated process, wherein the realization success is dependent on considering the process components as well as on joining of all education process participants' efforts. Nowadays the most important part in this process is performed by the educator who has to not only organize the child's educational environment but also to be an example of a knowledgeable, competent, qualified reader. If the educator does not like reading, cannot properly acquire the literary work, they are unable to influence the formation of a primary school student as of a qualified reader. Unfortunately, the significant gaps have been observed in the educator training recently which interferes with the implementation of the "Literary reading" course.

The key peculiarity of the "Literary reading" course in the primary school is the refocusing of the education highlights from the purely procedural phenomena of reading to the ability to perceive a literary work as a work of art, which must be adequately perceived and understood. Therefore, one of the first important methodological steps is the formation of the understanding of the author's place in the literary process in students. The article analyses the typical mistakes which are made by the educators while creating a biographic narrative which informs about the life and creative work of the writer. The necessity to develop the educator's professional speech is emphasized as well as the ability to critically redefine the existent learning content, choose and use it while taking into consideration the students' age peculiarities.

Key words: primary school, qualified reader, literary reading, educator methodological training.

УДК 372.416

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/66.9>

Ємець А.А.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри теорії і методики
викладання філологічних дисциплін
у дошкільній, початковій
і спеціальній освіті
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Коваленко О.М.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри теорії і методики
викладання філологічних дисциплін
у дошкільній, початковій
і спеціальній освіті
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Упродовж багатьох років учені всього світу намагаються знайти відповідь на болюче питання освіти: «Як зробити читання привабливим і цікавим для школярів?». Європейський досвід свідчить про те, що успіху у вирішенні цієї проблеми досягають ті країни, які використовують комплексний підхід, розробляють тривалі програми підтримки читання як на державному, так і локальному рівні. Яскравим прикладом є Німеччина, яка після оприлюднення низьких результатів міжнародного дослідження

PISA у 2000 році (так звана «PISA-шок»), вжила систему конкретних заходів, що дозволило країні значно покращити рівень підготовки учнів. За словами одного з найдосвідченіших педагогів у світі, керівника програми PISA Андреаса Шлейхера, «через дев'ять років, у 2009 році, результати PISA в Німеччині виглядали набагато краще й продемонстрували значні поліпшення з погляду якості освіти й рівності доступу до неї» [1, с. 26].

Надзвичайно оптимістичним фактом для українських освітян стала розробка і прийняття

Стратегії читання, спочатку до 2025, а потім до 2032 року. [2]. Однак, навіть за значної фінансової підтримки держави, неможливо суттєво змінити ситуацію, якщо до неї не долучаться всі учасники освітнього процесу. Дослідження грамотності в 50 країнах світу, здійснене Дж. Міллером та М. Маккеном (2016) показало, що найкращі показники мають ті країни, де «їхня монолітна культура цінує читання» [3]. На жаль, сьогодні ставлення українського суспільства до книги та читання знаходиться на рівні «читач – дивакуватий інтелектуал», тобто людина, яка з незрозумілих причин витрачає час та гроші на заняття, яке для більшості немає сенсу. В Україні кількість таких «диваків», тобто системних читачів, за результатами різних досліджень, коливається від 4% до 32%.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасний освітній простір багатий на дослідження читацьких особливостей, які присвячені переважно учням, зокрема початкової школи. Це пов'язано з тим, що саме шкільний період навчання має забезпечити формування основних читацьких якостей. На відміну від методистів ХХ століття, науковці сьогодні розглядають уміння читати крізь призму компетентнісного підходу. Поняття читацької компетентності досліджують О. Вашуленко, Т. Качак, В. Мартиненко, О. Хома, Т. Яценко та інші. Розглянуто складові структури цієї якості особистості, основні етапи формування читача в різних форматах навчання, однак шкільна практика та моніторинг якостей освіти постійно актуалізує увагу освітян на нових аспектах проблеми залучення до читання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, сьогодні найважливішим фактором впливу на формування читацької звички (зацікавлення) в учня початкової школи є вчитель. На значущій освітній ролі кваліфікованого вчителя наголошує ЮНЕСКО: «Зрештою якість освіти залежить від учителів» [4]. Підготовка педагога до керівництва дитячим читанням може заповнити певні прогалини сімейного читання, яке сьогодні майже зникло, скорегувати програму читання, допомогти побачити глибину змісту художньої літератури.

На жаль, наукових розвідок, присвячених визначенню читацьких умінь учителів початкової школи, і як вони впливають на формування читачів-учнів, на сьогодні обмаль.

Мета статті. Визначити типові проблеми в методичній підготовці вчителів, які мають забезпечувати формування кваліфікованого читача в початковій школі, та окреслити шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Сучасна методична наука для характеристики читача, який володіє усіма показниками читацької культури, використовує кілька термінів: кваліфікований,

свідомий, самостійний, стратегіальний, компетентний. Якщо визначення «свідомий» та «самостійний» зрозумілі навіть на побутовому рівні, то інші потребують уточнення.

Європейська освітня система розглядає формування грамотного читача з точки зору компетентнісного підходу, де читання розуміють як уміння знаходити й опрацьовувати текстову інформацію, а компетентний читач – це «особа, яка вдається до когнітивних читацьких процесів, навичок і стратегій з метою знайти інформацію й досягти її розуміння, а також критично оцінити актуальність і достовірність цієї інформації» [5]. Друга назва сучасного компетентного читача – стратегіальний, той, який обирає відповідну стратегію залежно від мети читання та особливостей твору.

Вітчизняні методисти більше схильються до використання терміну «кваліфікований читач» як людини, яка «розуміє й цінує твори мистецтва, володіє почуттям прекрасного й здатна до повноцінного, критичного сприйняття художнього твору як мистецтва слова» (Ю. Султанов) [6, с. 4]. У такому читанні акцент робиться не на утилітарному підході до художньої літератури, а на пошуку смислів, певній рефлексивності.

У початковій школі кваліфікований читач – це читач грамотний, діяльний, який любить читати. Багаторічні дослідження, очолювані проф. О. В. Дзержелей, аргументовано доводять, що досягти позитивного результату можливо за умови системної діяльності, керованої грамотним обізнаним зацікавленим учителем. Відповідно «кваліфіковану читацьку діяльність визначають наявність мотиву (бажання), уміння ставити реальну мету, усвідомлювати свій інтерес, знаходити шляхи його реалізації, свідомо й обґрунтовано вибирати з розмаїття видань книжку відповідно до задуму і власних читацьких можливостей, здійснювати процес читання й осмислення твору, використовувати набутий досвід і знання для особистісного росту, цікавої, соціально значущої справи» [7].

Значним кроком уперед на шляху реалізації завдань формування читацької компетентності в учнів початкової школи і відповідно виховання кваліфікованого читача стало прийняття у 2011 році оновленого Державного стандарту, яким було передбачено внесення суттєвих змін до навчального предмету «Читання», що давало підстави його розробникам говорити про необхідність введення терміну «Літературне читання». Новий курс передбачав певні трансформації змістового та методичного наповнення, що спиралися на досягнення сучасної методичної науки, готовність учених-методистів і вчителів-практиків забезпечити якісно новий рівень розвитку читача в школі, що відповідав би актуальним вимогам суспільства.

Упродовж десяти років відбувалася розробка нового курсу «Літературне читання», що передбачала вихід за межі суто процесуального читання, введення елементарного знайомства із системою літератури на рівні, який би не формалізував знання, а допомагав грамотно застосовувати їх під час знайомства з творчістю письменників різних епох.

Аналіз навчального процесу, спостереження за діяльністю вчителів показав, що не всі педагоги усвідомлюють головний принцип літературного читання – ставлення до твору художньою літератури як до самоцінності, як до витвору мистецтва. Це призводить до використання в навчальному процесі методичних підходів, характерних для попереднього курсу, який ґрунтувався на процесуальному читанні (зосередженні уваги на процесі, формуванні техніки читання, а не кваліфікованого читача), тематичному принципі добору текстового матеріалу, відсутності уваги до авторства художнього твору.

У системі літературного читання в учня, починаючи з першого класу, має формуватися розуміння, що текст у книзі створений письменником. Але, за словами Е. Огар, «до певного віку дитина залишається індивідуальною до постаті автора, тому одним із завдань літературної освіти в школі є навчити дитину усвідомлювати органічний взаємозв'язок між текстом та його автором, бачити твір як вислід літературної творчості реальної людини, зумовленої обставинами її особистого й суспільного життя» [8].

Знання прізвищ письменників – важлива складова формування читацької самостійності. Для того щоб сформуватися як читач, мати високий рівень читацької культури, володіти читацькою компетентністю, обов'язково треба знати розмаїття авторів та бути обізнаним у їхній творчості (які твори писали, на які теми, у яких жанрах). Однак, як свідчать отримані нами результати багаторічних опитувань учнів початкової школи, у більшості дітей вміння звертати увагу на автора, враховувати, що літературний текст є індивідуальним творінням, поглядом конкретної людини на певний життєвий досвід, знаходиться на надзвичайно низькому рівні. Оскільки читацька самостійність будується на знанні авторів та їхніх творів, то відсутність саме базового вміння негативно позначається на формуванні кваліфікованого читача в початковій школі.

Усвідомленню ролі автора в написанні літературного твору, подальшого адекватного сприймання і розуміння може допомогти правильно побудована та презентована учням біографічна розповідь. Спостереження за навчальним процесом свідчать, що в початковій школі біографічні розповіді, які пропонуються учням, часто інформативно перевантажені, їх зміст не

допомагає краще зрозуміти конкретний твір або узагальнити творчість письменника. Складається враження, що вчителі знають про необхідність подавати дітям подібну інформацію, однак ставляться до цього досить формально, без усвідомлення мети та дидактичної цінності біографічної розповіді, що негативно впливає на формування в дітей інтересу до постаті письменника.

Розглянемо фрагмент уроку, який ілюструє поширений, але неефективний підхід до ознайомлення учнів з письменником. Конспект уроку читання в 2 класі наведено в популярному українському освітньому онлайн-порталі для вчителів «На урок». Тема уроку «Друзі пізнаються в біді. Казка Миколи Трублаїні «Про дівчинку Наталочку і сріблясту рибку»».

На початку уроку, на етапі повідомлення теми і мети, учитель пропонує дітям послухати таку розповідь:

«Сьогодні на уроці ми прочитаємо казку відомого українського письменника Миколи Трублаїні.

Микола Петрович Трублаїні народився у селі Вільшани на Вінниччині.

Сім'я жила дуже бідно. Нестатки і скрута змусили батька Миколи Трублаїні їхати на заробітки до Сибіру.

Миколку виховували мама і бабуся. Мама Миколи працювала вчителькою і часто брала хлопчика із собою на роботу. Він дуже любив сидіти на маминих уроках. Мав чудову пам'ять, був веселий і непосидючий. У п'ять років вже гарно читав, дуже швидко розв'язував задачі.

Коли став дорослим, Микола Трублаїні багато подорожував світом. Враження від побаченого записував, а потім переказував у своїх численних оповіданнях для дітей. Своїми творами він намагався заохотити юних читачів стати дослідниками, моряками, авіаторами, інженерами, вченими, що перемагають всі стихії.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, Микола Трублаїні добровольцем пішов на фронт. У 1941 році в одному із боїв поблизу села Козолувка Токмацького району він був тяжко поранений осколком бомби і по дорозі до шпиталю помер. Похований письменник на Луганщині, поблизу міста Ровеньки. Микола Трублаїні прожив небагато. Він загинув, коли йому було лише 34 роки, але залишив дуже багато чудових творів» [9].

Після цього починається аналіз заголовку (передбачення) і знайомство із твором. До біографічної інформації ніхто не звертається, жодного факту не згадується. Тобто розповідь прозвучала, однак її доцільність впливу на дитяче сприймання та розуміння практично відсутня.

Проаналізуємо запропоновану біографічну розповідь. Переважна більшість поданої в ній інформації для учнів 2 класу є зайвою і незрозумілою.

- Щоб її збагнути, учням треба знати, де знаходяться Вільшани, що таке Вінниччина. Звичайно, якщо діти перебувають у Вінницькій області, або у Вінниці – ці слова будуть знайомі і більш зрозумілі, ніж більшості другокласників, які мешкають в інших областях. Учителю важливо розуміти, як вплине інформація про точне місце народження автора на сприймання другокласниками твору. Позитивний ефект, зазвичай, спостерігається, якщо письменник є земляком школярів. Традиційно географічні назви в біографічних розповідях використовуються досить обмежено.

- Інформація про бідність сім'ї, про батька письменника, який поїхав до Сибіру, знову містить далекі від розуміння дітей географічні назви і не викликає ніяких уявлень. Повідомлення про відсутність батька пояснює жіноче виховання автора, однак недостатній життєвий досвід учнів стане на заваді розумінню цього факту, а отже подальшому використанню отриманої інформації.

- Достатньо цікавим є епізод про дитинство письменника, однак він ніяк не вплине на учнів, оскільки вони ще не знають жодного твору письменника. Якби знання дітей не обмежувалися однією казкою, то задля узагальнення уявлень про творчість автора можна було б поставити проблемне питання щодо причин, які спонукали Трублаїні стати письменником, зокрема дитячим, однак в умовах, коли з творами автора діти ніколи не зустрічалися, це не має сенсу.

- Доцільність наступної інформації про доросле життя письменника, його смерть та поховання теж викликає великі сумніви.

Знайомство з автором, спілкування з ним відбувається завдяки слуханню, читанню його творів. Тоді стає зрозумілим, як він думає, яка він людина (весела, серйозна, смілива тощо). Зазвичай, запитання стосовно автора виникають тоді, коли прочитано кілька творів. Наприклад, прочитавши низку гумористичних творів Грицька Бойка, діти запитують, чи був поет у звичайному житті постійно веселою людиною, чому не всі поети пишуть смішні твори. Тому обираючи місце для біографічної розповіді на уроці, слід враховувати рівень обізнаності учнів з творчістю письменника. Якщо діти вперше зустрічаються з творами певного автора, то знайомство з його життям і творчістю доцільно провести після читання твору. За умови, що учні вже обізнані з творчістю письменника, біографічну розповідь можна пропонувати перед читанням нового твору. Другий варіант застосовується, наприклад, під час вивчення віршів Т.Г. Шевченка в 3 та 4 класі, що ґрунтується на монографічному підході до вивчення творчості письменника. Однак авторів, з творами яких учні початкової школи знайомляться упродовж кількох років навчання, небагато.

Яку ж біографічну розповідь про Миколу Трублаїні можна запропонувати в другому класі? Добираючи матеріал для створення біографічної розповіді, учитель має враховувати місце письменника в літературі, розмаїття його творчості. Також бажано додавати емоційний компонент, близький розумінню дитини.

У читання молодших школярів сьогодні входить не дуже багато творів Трублаїні. Найбільш популярними є казка «Про дівчинку Наталочку та сріблясту рибку» і збірка оповідань «Пустуни на пароплаві».

На аналізованому уроці учні вперше знайомляться з творчістю цього письменника. Тому біографічну міні-розповідь необхідно провести після читання та обговорення змісту казки. Її треба побудувати так, щоб учні змогли отримати цікаву і корисну для розуміння твору інформацію, яка відповідає їх віковим можливостям. Наприклад: «Герой казки, який зміг найбільше допомогти рибці, дівчинка Наталочка. А у письменника теж була дочка. І як ви гадаєте, як її звали? Наталя. Микола Трублаїні дуже хотів, щоб вона виростила самостійною, уміла допомагати. А Наталочка в казці яка? Можна її назвати доброю, рішучою?».

Розповідь про письменника не повинна бути обтяжена зайвими фактами, вона має органічно вписуватися в роботу над змістом художнього твору.

Учителю під час уроку важливо переконатися в ефективності використаного прийому. Для цього він має запропонувати дітям узагальнене запитання, що базується на біографічній інформації, поданій у розповіді. Наприклад: «Хто такий Микола Трублаїні? Що про нього ви дізналися?».

Висновки. У формуванні кваліфікованого читача в початковій школі ключову роль відіграє вчитель, який має демонструвати ставлення до літератури, як витвору мистецтва, спроможний викликати в учнів інтерес до дитячої книжки і бажання читати. Тому одним із провідних завдань сьогодення є підвищення методичної підготовки педагога до проведення уроків літературного читання з урахуванням змін у загальних підходах до сприймання та розуміння дітьми художніх творів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шлейхер А.. Найкращий клас у світі: як створити освітню систему 21-го століття / Переклала з англ. Ганна Лелів. Львів: Літопис, 2018. 296 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/yakist-osviti/shlyaykher-naykrashchiy-klas-uvsviti-yak-stvoriti-sistemu-osviti-21-go-stolittya.pdf>
2. Про схвалення Стратегії розвитку читання на період до 2032 року "Читання як життєва стратегія" та затвердження операційного плану її реалізації на 2023–2025 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/190-2023-%D1%80#n15>

3. Miller J., Mckenna M. World Literacy: How Countries Rank and Why It Matters. Published February 25, 2016 by Routledge. 228 P.

4. Journée mondiale des enseignant(e)s 2019 : chiffres clés. Enseignants. L'Institut de statistique de l'UNESCO. 2019 URL: https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/world-teachers-day-fact-sheet-2019-french_0.pdf

5. PISA: читацька грамотність / Уклад. Т. С. Вакулєнко, С. В. Ломакович, В. М. Терещенко, В. П. Горох. Київ, 2017. 123 с. URL: http://pisa.testportal.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/02/Math_PISA_Framework.pdf.

6. Султанов Ю. І. Методична концепція викладання зарубіжної літератури *Зарубіжна література в середніх навчальних закладах*. 2000. № 2. С. 2–6.

7. Джежелей О. В., Ємець А. А., Ковалєнко О. М. Класна бібліотека Робота з дитячою книжкою. 1 клас Методичний посібник https://vesna-books.com.ua/wp-content/uploads/2020/04/Klasna-biblioteka_Robota-z-dytyachoyu-knyzhkoju_1-klas_Metodychka.pdf.

8. Огар Е. Адресант у дитячій книзі як літературно-видавничій комунікації. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2014. Вип. 4. С. 441–449. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2014_4_37

9. Ключєва С.П. Урок позакласного читання. Етична бесіда за казкою Миколи Трублаїні «Про дівчинку Наталочку і сріблясту рибку». URL: <https://naurok.com.ua/urok-pozaklasnogo-chitannyaetichna-besida-za-kazkoju-mikoli-trubla-ni-pro-divchinku-natalochku-i-sriblyastu-ribku-31076.html>